

АИҚБЫН

ХАС ЖАҚСЫНЫҢ ӨЗІ БОЛАТЫН

Қазақстан Жазушылар одағының Әдебиетшілер үйінде аса көрнекті жазушы, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, «Құрмет», «Парасат» ордендерінің иегері Дүкенбай Досжанның туғанына 75 жыл толуына орай салтанатты кеш өтті. Кеше ғана сияқты еді, қызылшырайлы жүзінен нұры тамып, мөлдіреген қара көзінен мейірім шуағы төгілген бейкүнә ағамыздың арамызда томпаң қағып жүргені. Одан бері бақандай төрт жыл заулап өте шығыпты. Осы төрт жылда ірі суреткердің тірісінде соңынан қалмаған жел сөздер біржола байырқалап, тыншу тапты. Енді сол жел сөздердің өзі жастай мойындалған қаламгердің даралық, ұлылық сипатына ауысып үлгерді. Сөзге өлердей ғашық болған Дүкенбай аға артынан сөз ерген хас жақсының өзі болатын. Басқосуда естелік айтқан есті ағалардың сөздері де соны ұқтырды. Салтанатты кешті Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы, ақын Нұрлан Оразалин сөз сөйлеп ашты:

– Өткен ғасырдың 60-жылдары әдебиетімізге үлкен таланттар шоғыры үлкен сілкініс алып келген кезең болды. Оларға «60-жылғылар» деген айдар тақтық. Жылымық шақ, еркін ойлау, еркін жүріп-тұрудың кезеңі. Кілең тұлпар таланттардың арасында олардың көбінен жасы кіші болғанымен, қатарласа шауып, қаламының тегеурінін танытып, тарихтың тыңына түрен салған, көбіміз ол кезде әлі танып-білмеген «Отырарды», «Фарабиді» жазып, қаламгерлердің назарын бірден өзіне аударған осы Дүкенбай Досжан болатын. Ол кісі жайлы таңды таңға, кешті кешке жалғап айтуға болады. 1965 жылдың күзі. Дүкенбай ағаның «Жетісу» газетіне жаңа орналасқан кезі екен, 1-курста оқитын менің алып барған өлеңдерімді оқып, жақсы баға берді. «Әлі 5-курсқа барғанша классик боласың» деп көтермелеп, «қалған тағдырыңды Бекен ағаң шешеді» деп, өзімен қызметтес Бекен Әбдіразақовқа алып барды. Бекен аға, неге екенін, көп өлеңнің ішінен таңдап алып, «Анама» деген бір өлеңімді газетке басты. Кейін білдік, маған алғаш жол көрсеткен Дүкенбай Досжан бір дәуірдің үлкен әдебиетін жасаған буынның ішіндегі орасан еңбекқор, орны бөлек адам екен. Сол буынға біз әлі ризамыз, – деп бақилық

болған Дүкенбай ағаның орнына баласы Ардақ Досжанды сахнаға шығарып, иығына қалың қаламгер атынан оқалы шапан жапты. Сахнадан көрсетілген бейнекөріністе Дүкенбай аға: «Көп жанған адам тез таусылады дейді. Мен отқа қойған қазан секілдімін. Біреулер бу боп ұшып кетпей ме деп қалжыңдайды. Шеберлік – өлшеусіз. Жазушының өмірі – өлшеулі. Өлшеулі өмір болса да, өлшеусіз шеберліктің үдесінен шықсақ деп келемін» деп тірі кезіндегідей сыр толғайды.

Марқұм жазушының Астанадан ат арытып келген курстас досы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, жазушы Сұлтан Оразалин:

– Бүгін Дүкенбай досымның бір аунап түскен күні болды. 17 жасымыздан өмірінің соңына дейін дос болдық. Таза арман қуған жастық шағымыз бірге өтті. Студентпіз. – Әй, Сұлтан, біз у-шуы көп жатақханада оқып жарытпаймыз. Екеуміз пәтерге шығайық деді бір күні. Пәтеріміз аэропорт жақта. Етпетінен түсіп алып күні бойы өлең жазады. Алдымен өңшең ұйқас сөздерді теріп алып, сосын алдыңғы жағын толтырады. Ерінбей 17 рет көшіріп жазады. «Сенен ақын шықпайды» деймін. Содан, прозаға біржола ауысты. Алғашқы кітабы университетте оқып жүргенде шықты. 1965 жылы жазған «Отырары» «Лениншіл жас» газетінің №9 санында жарияланды. Мұндай бақыт ол кезде санаулы қаламгерге ғана бұйыратын. Бір айта кететін нәрсе, Дүкеннің мінезі қызық еді. Ұлы суретші Пикассонының пендешілігі көп болған дейді. Ұлы суреткер, бірақ жұрт түсінбей өткен әпенделік қылықтары көп. Дүкенбай досым да ұлы еңбектің адамы болды. Оның да жұрт түсінбейтін өмірге икемсіздігі, әпенделігі көп еді. Бұл өзі ірі таланттарда болатын мінез. Бізде шығармашылық адамының психологиясын зерттейтін адам жоқ. Әзілді қатты көтеретін. Көбіне ондай ащы анекдоттарды досы Дулат Исабеков шығаратын. Достыққа өте адал адам еді – деп, кітабы «оқырманы қисапсыз жазушы» деген сериямен шыққан Дүкенбай ағаның еңбекқорлығын үлгі етті. Жазушы, мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Дулат Исабеков: – Көптен бері Жазушылар үйіне мұнша көп адамның жиналғанын көрмеп едім. Бұл Дүкенбай Досжанға деген оқырманның ықыласы деп ойлаймын, – деп марқұмның шығармашылықтағы, өмірдегі ерекшеліктеріне тоқталды. – Мен әскерде жүргенімде талай хат алыстық. Кітабына пікір де жазатынымын. Сол хаттарымыз сақталмады. Эпистолярлық жанрға мән бермейтін халықпыз. Әйтпесе талай сырларымыз сол хаттарда еді. Кейін отбасымызбен араластық. Ол кезде баласы Ардақ бұзықтау еді, тамақ ішкізбейтін. Үйге алып келемін десе, азар да безер болатынбыз. Сол Ардақ, айналайын, үлкен азамат болды, үлкен-үлкен қызметтерде жүр. Әкесінің аруағына лайық қызметін көрсетіп жүр. Біз Дүкенбайдан үйрене алмадық. Бәрімізден бұрын тарихи тақырыпқа барып, көзімізді ашты. Өте өнімді еңбектенді. Көп жазды. Көп жазған соң, әрине, кемшілік те кетеді. Сол көп жазғаннан ұнамай да қалады. Мен оған «Драматург – мейлінше қатыгез хирург. Артық нәрсенің бәрін аяусыз сылып тастайды. Талғау, екшеу сенде болмай ма, неге қысқа жазбайсың?» деп тиісемін. Ол жазудан еш жалықпайтын. Бір минутын артық жүріс-тұрысқа жұмсамайтын. «Қазақтың Бальзагі» деді жұрт. «Қымыз», «Көкпар» деген атақты әңгімелері болды. Енді Дүкен туралы анекдотты мен шығармаймын, Дүкеннің өзі соған сұранып тұрады. Тіршілігін айтам да. Анекдотты да жақсы көрген адамыңа шығарасың. «Жас Алаш» газетінде кезінде «Сіздің сүйікті анекдотыңыз?» деген айдар болды. Мен соған Дүкен туралы анекдот айтқанмын. Солай басталып кетті. Соның біреуі мынадай: Дүниеде сыры ашылмаған үш нәрсе бар. Оның бірі – Шыңғыс ханның моласы қайда? Екіншісі – Терещкова кімнен туған? Үшіншісі – Дүкенбай қай жылы туған? Осылай қалжың әңгіме кете береді. Дүкенбай кеткен соң анекдот та тоқтады. Әзіліміз қатты жарасқан достар едік. Жалпы, Дүкенбай Сыр өңіріне қарыздар. Құнарлы топырақ, қатпары қалың тарих. Соның бәрі оның шығармаларында көрініс тапты, – деп бір жағы әзілмен, бір жағы сағынышпен жылы естелік айтты.

Философия ғылымдарының докторы, академик Ғарифолла Есім «қазақ – сөзге бай халық» дей келе, сөз ұстаған, күдіретті сөзге ие болған Дүкенбай Досжан шығармаларының 80 пайызын оқып шыққанын айтып, жазушы өмірде өзіне жол көрсеткенін, небір философтардың еңбектерін оқуға бастамашы болғанын айтып өтті және Дүкенбай Досжанның «Пайғамбардың өлімі» деген туындысына тоқталып, жазушы еңбектерінің философиялық астарына үнілді.

Жазушы Марал Ысқақбай : – Қазір Дүкенбайдың досымын деп жүргендер көбейе бастады. Оның шын достары кімдер екенін баласы Ардақ пен қарындасы Ләйлі біледі. Шын достары өзімнен басқа Әбіш, Кәрібай, Төлен, Әшірбек Сығай болатын. Біреулер сараң деп сөз шығарды. Сараң емес, оның дастарханы ағыл-тегіл болатын. Қолы ашық еді. Студент кезінен білемін. 1959 жылы оқуға бірге түстік. Мен Дүкенбайдан төрт жас үлкенмін. Өле-өлгенше дос болдық. 70 жасқа толғанында Дүкенбай туралы «Қазақ әдебиеті» газетіне «Дархан дарын» деген мақала жаздым, 1,5 бет болып шықты. Дүкенбайдың сол мақаламды тірі кезінде оқығанына қуанамын. Оны қазір де жазуға болар еді. Бірақ тірі кезінде өзі оқығандай болмайды ғой. Соған өзіме іштей риза боламын. Ол сөзге мейлінше ғашық адам еді. Көкірегіне Құдай қара сөзді дария қылып құйып қойған. Студент кезінде күніне екі өлең жазып әкелетін. Көп жазған соң арасында кемшілігі де кеткен шығар, бірақ шымыр дүниелері жеткілікті. Ол Әбіштен бұрын шет тілдеріне аударылған, өзге әлемге ерте танылған адам. Артынан қызғаныштың қызыл иті содан кейін ерді. Ол өте биязы, мінезі жұмсақ, кіршіксіз таза, артық сөзі жоқ, ешқашан біреудің сыртынан ғайбат сөйлемейтін адам еді. Өңінде қызға біткен сұлулық болатын. Бір ұстаз апаймыз «Дүкенбайға қарап отыра бергім келеді» дейтін, – деп өткеннен өнегелі естелік айтты. Ара-арасында әсем әнмен өрнектелген әсерлі кеште басқа да шығып сөйлеушілер жазушы Дүкенбай Досжан жайында тағылымды ойларын ортаға салды. Алғашқы өлеңі 15 жасында жарық көрген қаламгердің содан бері 11 роман, 22 хикаят, 100-дің үстінде әңгімесі жарық көріпті. Әлемнің 20 тілінде жеке жинақтары шығыпты. Айтарын айтып, жазарын жазып кеткен жазушыда не арман бар дейсіз. Бірақ адамның арманы таусылған ба. Дүкенбай ағаның да арманы көп еді. Ол – жазу, жазу, тағы да жазу болатын...

Төреғали ТӘШЕНОВ